

## **Bibliodiverzitás. A könyvpiac sokszínűsége**

### **Sokszínűség a könyvpiacon**

A sokszínűség fogalma számtalan dolgot takar. Kelet-közép-európai szabad szellemű feministaként azt gondolom, széles a látóköröm, igyekszem az ismereteimet tovább bővíteni, próbálok befogadó lenni, ami a különféle nézeteket, elméteket, folyamatokat illeti. Számomra legalábbis ezt is jelenti a sokszínűség és az egyenrangúság: a folyamatos megújulást, új (szellemi és materiális) terek felfedezését. Ennek során váratlanul felbukkannak olyan új nézőpontok, amelyekkel eddig nem találkoztam.

Ilyen volt néhány évvel ezelőtt a bibliodiverzitás fogalma, amelyet egy cseh feminista kiadó, a *wo-men* egyik könyvének bemutatása során ismertem meg 2018-ban, és amely később egy szlovák alternatív könyvfesztivál, a BRAk fő témája volt 2023-ban, Pozsonyban. A BRAk, ami a Bratislavský Knižný Festival (Pozsonyi Könyvfesztivál) rövidítése, szlovákul 'ponyvát' jelent. Ezzel a beszédes rövidítéssel is jelezni kívánják a szervezők, hogy a rendezvény mást képvisel, mint a mainstream könyvfesztiválok. A BRAk könyvfesztivál egy civil szervezet kezdeményezése, amelyet első alkalommal a Pozsonyban évenként megrendezett nagy országos könyvvásár, a Bibliotéka ellenében szerveztek meg 2013-ban. A BRaK elsődleges célja az volt, hogy a kis kiadóknak adjanak teret és lehetőséget, mivel éppen ezek és a szerzőik nem tudtak eljutni az országos könyvvásárra, hogy bemutatkozzanak, mivel számukra elérhetetlen magasságú költségvetésre lett volna ehhez szükségük. A BRaK magas színvonalú, sokrétű és előre mutató témái a többi művészeti ág képviselőit is bevonzották és mára a fesztivál nemzetközi szinten is elismert rendezvény, amely megtartotta eredeti céljait és arculatát. A nagy kiadókat és vállalatokat nem engedi be és a helyi kisvállalkozókat, művészeket támogatja, lehetőséget adva nekik a bemutatkozásra. A fesztivál a weboldalán deklarálja elkötelezettségét:

A BRaK - Pozsonyi Könyvfesztivál 2013-ban jött létre azzal a céllal, hogy teret adjon a kis, független könyvalkotóknak és műveiknek, és a kezdetektől fogva a kis- és közepméretű kiadók könyveinek értékesítési kiállítását. A

fesztivál törekvése, hogy hiteles képet adjon arról, hogy mi történik a könyvtérben, hangsúlyt fektetve a könyvkiadásnak arra a részére, amely nem kizárólag a fogyasztói piac igényei és elvárásai szerint működik. Fókuszában a könyvmédium jelenlegi formái, átalakulásai és funkciói állnak. A BRaK egyaránt az írók, kiadók, fordítók, könyvtervezők, illusztrátorok, tipográfusok és más, a könyvgyártáshoz kapcsolódó szakmák fesztiválja.

A BRaK nemzetközi könyvfesztivál összekapcsolja a könyvkultúrát a művészet más területeivel, és minden évben több műfajú programot kínál a fesztivál keretében, amely vitafórumokból, szerzői találkozókából, előadásokból, workshopokból, film- és színházi előadásokból, performanszokból és koncertekből áll. A BRaK kiemeli a szlovákiai könyvkiadói környezet sokszínűségét, ösztönzi az innovatív könyvprojekteket és a nemzetközi együttműködést, elősegíti a kulturális infrastruktúra fejlesztését és növeli a könyvtermelés minősége iránti érzékenységet. A szlovák kulturális közönséggel kapcsolatban a fesztivál az irodalom és a könyvművészet legnagyobb nemzetközi seregszemléjének szerepét is betölti, az eredetiség és az egyediség elve alapján. A rendezvény nemzetközi dimenziója egyúttal a hazai és külföldi résztvevők közötti intenzív alkotói és informatív cserekapcsolat előfeltétele is.

A BRaK 2015 óta könyvkiadói tevékenységet is folytat, amely kapcsolódik a fesztivál fő programjához: a kortárs könyvkultúra közös népszerűsítése irodalmi, vizuális és tárgyi értékein keresztül. ([www.brak.sk](http://www.brak.sk))

A bibliodiverzitás, a ‘slow publishing’ volt tehát a téma 2023-ban, amelynek fő előadói a csehországi *wo-men* kiadó alapító tulajdonosa, Barbora Baronová és munkatársai voltak. Mivel magam is kis kiadó, az elsősorban szlovákiai magyar női szerzőket kiadó pozsonyi Womanpress alapítójaként és vezetőjeként vettem részt a fesztiválon – könyveinket bemutatva –, a téma felkeltette az érdeklődésemet és a Barborával folytatott izgalmas beszélgetésünk után kutatásba kezdtem. A bibliodiverzitás fogalmának meghatározásán, kialakulásának feltérképezésén túl az érdekelt, hogyan tudnék kiadói és kutatói munkámmal hozzájárulni a „történethez”. Az alábbiakban ennek a kutatásnak az eredményeit adom közre, bár ki kell, hogy jelentsem: a teljesség igénye nélkül, hiszen a témában aktív szerepet vállaló szervezetek munkájának áttekintése folyamatos odafigyelést igényelne.

1989 után a szabad könyvkiadás átalakította a piacot. Bármit kiadhatunk, de a piac mondja meg, mi az, amit érdemes. A kis kiadók, amelyek nem bestsellereket, nem a nagy szépirodalmi szerzőket adják ki, egy bizonyos réteget szolgálnak ki, de még ha nagyon jó művet is jelentetnek meg, nem mindig tudják biztosítani a kiadó megélhetését, ezért főként támogatásokból,

pályázatokból nyert összegekkel, közösségi gyűjtésekkel alapozzák meg a tevékenységük finanszírozását.

A könyvpiacot a nagy, erős kiadók uralják, akik megengedhetik maguknak, hogy licitáljanak a világhírű szerzők kiadási jogainak megvételére, meg tudják fizetni a könyvek marketingjét, megfelelően tudják reklámozni saját magukat és könyveiket. A könyvkiadók bevételét, hasznát, az eladott könyvek mennyiségét a könyvterjesztők és könyvárusítók tevékenységével összefüggésben érdemes vizsgálni. A könyvpiac legerősebb tényezői ugyanis rendszerint azok a vállalkozások, amelyek terjesztői és eladói hálózatot, sok esetben pedig egyúttal kiadót is üzemeltetnek. A Szlovákiai Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének legutóbbi éves jelentése szerint (2023) – az éves jelentés ez esetben a 2021–22-es évet egy dokumentumban dolgozta fel a Covid járvány miatt – a piac legnagyobb részét két nagy könyvkereskedői hálózat, a *Panta rhei* és a *Martinus* uralja, utána következik harmadikként egy könyvkiadó, az *Ikar*, amely az 1990-es évektől kezdve fokozatosan több kis kiadót megvásárolt, és könyvterjesztéssel bővítette a tevékenységét, éppen azért, hogy versenyben tudjon maradni a nagyokkal. Ezen kívül pedig több olyan kis, „saját alapítású” kiadót is üzemeltet, amelyről az olvasóközönség nem igazán tudja, hogy az *Ikar* köréhez tartozik és amelyek bizonyos tematikájú könyvekre szakosodva növelik piaci jelenléte sokszínűségét. Mondhatnánk, hogy ezzel a sokszínűséget támogatja – csak hogy a saját bevétele növekedése érdekében teszi ezt. A sokszínűség itt nem azt jelenti, hogy bármilyen értelemben a kisebbséget támogatja, hanem azt, hogy növeli a bevételét olyan könyvekkel, amelyek a nagy *Ikar* portfóliójából kilógnának. A könyvpiacnak azok a résztvevői, akik értékes irodalmat adnak ki, amely akár egy bizonyos régió számára fontos, akár egy nemzet, egy kisebbség számára, nagyon nehezen jutnak el a nagyközönséghez, szinte áttörhetetlen falakba ütköznek. A szlovák könyvpiacról szóló jelentésben nem is szerepelnek azok a kiadók, akik kisebb forgalommal rendelkeznek. Pedig éppen ezek azok, amelyek egy-egy kisebbség hangját szólaltatják meg. Maradjunk csak a feminizmusnál és a nőíróknál. A szlovák Aspekt Feminista Egyesület már 1992 óta folytat kiadói tevékenységet, több száz, fontos külföldi és hazai szerző szövegeit adta ki. Saját kiadónk, a Womanpress – Phoenix Library 2013 óta próbál javítani a múlt és a jelen Szlovákia és a volt Csehszlovákia területén élt/élő nőírók könyveinek megjelenésén. Az e kettőhöz hasonló kis kiadók az állami kulturális alapok által kiírt pályázati támogatásokból és egyéb támogatásokból adják ki a könyveiket, a terjesztésre és a marketingtevékenységre pedig semmilyen komoly anyagi forrás nem áll rendelkezésükre. A sokszínűség jelenlétének biztosítéka jelenleg csupán az állami kulturális alapok támogatási rendszere, amely azonban nem működne

az áldozatos munkát végző kis kiadók szakemberi gárdája nélkül. Legnagyobb részük ugyanis főállás mellett végzi ezt a munkát szabadidejében.

## **Bibliodiverzitás – a felelősségteljes könyvkiadás**

A bibliodiverzitás fogalma a könyvek világának kulturális sokszínűségét jelenti. Az olvasók számára elérhető irodalmi termékek (könyvek, szövegek, e-könyvek, alkalmazások) sokféleségére is utal. Susan Hawthorne megfogalmazásában a bibliodiverzitás az elbeszélés, az írás, a szóbeliség és az irodalom összetett, önálló rendszere. Az írók és a kiadók egy ökoszisztéma lakóihoz hasonlíthatók (Hawthorne 2018, 10). A független kiadók könyvei, szemben a nagy kiadók standardizáltabb kiadványaival, más szemszögből és más hangon szólalnak meg, éppen ezért a független kiadók könyvei és egyéb termékei, valamint az általuk preferált terjesztési csatornák (többek között a független könyvkereskedők) alapvető fontosságúak a pluralizmus megőrzése és erősítése szempontjából. A bibliodiverzitás tehát a könyvek sokszínűsége, amely hozzájárul az élő kultúra gyarapodásához, virágzásához és az ökoszociális rendszer egészségéhez. Ha több hangot hallunk, szólaltatunk meg, több perspektívát mutatunk meg, nyitottabbá is válhatunk, mert mást és jobban megérthetünk a világ sokszínűségéből.

A bibliodiverzitás kifejezés megalkotása a legtöbb forrás szerint chilei kiadók egy csoportjának tulajdonítható, akik az 1990-es évek végén létrehozták a Chilei Független Kiadók (Editores Independientes de Chile) nevű csoportosulást. A Független Kiadók Nemzetközi Szövetsége (International Alliance of Independent Publishers) magáévá tette a kifejezést és hozzájárult elterjedéséhez számos nyelven, főként tudományos kiadványok és szakmai tevékenységek sorozata révén (Iglesias 2011). A könyvkiadás bibliodiverzitását akadályozó tényezőket több szempontból is vizsgálhatjuk. Az első lehetne a témaválasztás. Az eredetiség a többes példányszámú konvencionális témákkal szemben, a kockázatvállalás bátorsága a biztonsággal szemben, a sokszínűség, tarkaság az egyszerű, bejáratott témákkal szemben (a detektívregények dominanciája helyett, például, a társadalmi témák kiadásának bátorítása). Mindez fontos döntésekre világít rá: a változások támogatása a status quo-val szemben, a szabadság a haszonelvűséggel szemben, a veszélyeztetettség megjelenítése (veszélyeztetett csoportok szempontjából artikulálódó narratívák) a telhetetlenséggel (a minden áron nyereségre törekvéssel) szemben, a fenntarthatóság a többlettermeléssel szemben, a lokális értékek a globálisokkal szemben.

További szempontként fontos megemlíteni a kulturális kolonializáció hatásait. A digitális forradalom megnyitotta az ajtókat a kis szereplők előtt, de új lehetőségeket teremtett a kiadói és könyvkereskedelmi óriások számára is,

amelyek újra gyarmatosíthatják azokat, akik az elmúlt évszázadban önmaguk és közösségeik gyarmatosítása ellen küzdöttek. A nyomtatott és a digitális könyvkiadásra egyaránt vonatkozik ez a megállapítás. Az őslakosok például azért küzdenek, hogy könyveket adjanak ki a saját nyelvükön. A nagy kiadók az egykori gyarmatosítók nyelvén, franciául és angolul árulják könyveiket, gyakran alacsony minőségű irodalmat, áron alul. (Hawthorne 2007, 4.) A nagy kiadók indokolatlanul nagy példányszámban adják ki a könyveiket. Ezt azért teszik, mert nagyon olcsó a nyomtatás például Kínában vagy más délkelet-ázsiai országokban, ahol a 'nyereséget' esetleg gyermekmunkával, olcsó, kizsákmányolt munkaerő dolgoztatásával érik el. Ha eladnak néhány ezer darabot, de sokezer megmarad, akkor ezeket aztán olyan országoknak szállítják tovább, ahol az adott nyelven eladhatók egy-két dollárért. Mindeközben ellehetetlenítik a helyi kiadókat, terjesztőket és szerzőket.

Végül, további szembeállításokkal is élhetünk a bibliodiverzitást támogató és akadályozó tényezőket számba véve: kis kiadó kontra nagy kiadó, független kontra függő, vagy alternatív kiadó szemben a mainstreammel. A független kiadók nemzetközi egyesülete a független könyvkiadót olyan kiadóként definiálja, amely nem részesül anyagi vagy más támogatásban, nincs intézményes támogatottsága, tehát sem politikai, sem vallási, sem akadémiai háttere, így maga dönthet arról, milyen könyvet ad ki. A függetlenség azonban nem zárja ki azt, hogy ezek a kiadók pályázati támogatásokat fogadjanak el abban az esetben, ha a pályázatóknak nincs beleszólásuk a kiadói tervbe (Hawthorne 2018, 7).

Érdeemes feltenni azt a kérdést is, hogy a könyvkiadás mely területein jelenhet meg a diverzitás? Vizsgálhatjuk a tartalom, a műfaj, a szerzői perspektíva, a vélemény, a kultúra, a formák, a téma feldolgozásának, a megközelítési módoknak, az attitűdöknek a sokszínűségét. Egyszóval a diverzitás minden téren szükséges ahhoz, hogy demokratikus tartalmak jöjjenek létre. További kérdésként felmerül az is, hogy ki és mi támogathatja a bibliodiverzitást, hogyan járulhatunk hozzá, hogy minél nagyobb teret kapjon? Megtehetik ezt az olvasók, ha fair szempontok figyelembevételével vásárolnak; ezzel nyomást kifejtve a kiadókra, a könyvtárakra, a könyvesboltokra, a forgalmazókra. Megtehetik a könyvkereskedők: a nem mainstream kiadványok forgalmazásával, a piac kis játékosainak megismerésével, jobb együttműködéssel a kiadókkal. De fontos szereplők a könyvtárak is: nem mainstream kiadványok megrendelésével, a piac kis játékosainak megismertetésével, jobb együttműködéssel a kiadókkal, a nem celeb szerzők meghívásával, és a rendezvényekre meghívott szerzők fair honorálásával. A kiadók pedig azzal, hogy bátrabban kockázatot vállalva adnak ki sokféle különböző könyvet, ami nem csak a már megnyert olvasókat

szólítja meg, s ezzel az olvasók, a könyvtárak, a könyvkereskedők, a forgalmazók nevelésére is vállalkoznak.

A bibliodiverzitás a társadalom számára fontos értékeket hoz létre. Nem fogadja el, hogy a lehető legalacsonyabb ár elérésére helyeződjön a hangsúly, mert ez mindig valakinek a kárára van. Nem a konkurenciaharcra, hanem az együttműködésre fókuszál. A fenntarthatóság kiemelt szerephez jut például azzal, hogy az egyes kiadványok fenntartható példányszámban jelennek meg, a könyvek további felhasználásával, antikváriumokban való elhelyezésével, intézményeknek való felajánlásával szintén hozzájárul ehhez.

A dél-amerikai kiadók után a Független Kiadók Nemzetközi Szövetsége is hozzájárult a fogalom elterjedéséhez. Mindazonáltal úgy gondolták, a fogalom továbbra is kissé elvont és idegen lehet a nagyközönség számára, ezért a latin-amerikai kiadók javaslatára szeptember 21-ét a Bibliodiverzitás Nemzetközi Napjává kiáltották ki („International B-Day” 2010). Ezen a napon a kiadók – főként a déli féltekén – különféle szabadtéri és beltéri rendezvényeket, könyvadásokkal egybekötött bemutatókat tartanak, hogy felhívják a figyelmet a könyvkiadás sokszínűségére, és főként azokra a kiadványokra, amelyek a nagy példányszámban kiadott és világszerte népszerűsített könyvek mellett szinte észrevétlenek maradnak. A szeptember 21-i dátumot szimbolikus okokból választották. Szeptember 21. ugyanis a déli féltekén a tavasz első napja. Leírásuk szerint a tavasz az időjárás enyhülését, a változatosságot, a színkontrasztok felerősödését, az erőt, a virágzást, a szerelmet, az illatokat, az újat jelenti, ezért a legmegfelelőbb a bibliodiverzitás megjelenítéséhez. A déli félteke álláspontja azonban egyértelműen a dél-amerikai problémákra való figyelemfelhívást jelenti. Számukra a bibliodiverzitás egyik legfontosabb célja, hogy szembe szálljanak a kulturális hatások, a könyvek és eszmék terjedésének észak-déli áramlatával, hogy ellensúlyt teremtsen, délről északra is terjedjenek a kulturális hatások, termékek.

## A világ és Európa

A Független Kiadók Nemzetközi Szövetsége olyan szakmai közösség, amely a világ több, mint 55 országából több, mint 800 független kiadót tömörít. A 2002-ben szövetségként létrehozott szervezet hat nyelvi hálózattól (angol, arab, francia, spanyol, portugál és perzsa) és tematikus csoportokból áll (<https://www.alliance-editeurs.org/>). A szövetség tagjai kiadóházak és kiadói kollektívák. A Szövetség tevékenységei a bibliodiverzitást (a könyv világra alkalmazott kulturális sokszínűséget) támogatják és erősítik. Küldetésével összhangban a Szövetség létrehozta a Bibliodiverzitás Központot, amely a Szövetség által készített tanulmányokat, elemzéseket és

eszközöket gyűjti össze a szakemberek számára. A Szövetség emellett nemzetközi találkozóknak és tematikus workshopoknak ad otthont, lehetővé téve több kontinens független kiadói számára, hogy eszmét cseréljenek és együttműködéseket kezdeményezzenek. A Szövetség nemzetközi kiadói projekteket (társkiadások, fordítások, szerzői jogok átruházása, stb.) támogat a szövegek nagyobb terjesztése és az olvasók könyvekhez való méltányos hozzáférése érdekében.

A Független Kiadók Nemzetközi Szervezete 2014. szeptember 20-án egy nemzetközi nyilatkozatot adott ki, amely a bibliodiverzitást támogató fontos dokumentum, 45 ország több mint 400 független kiadója írta alá (<https://www.alliance-editeurs.org/80-recommendations-tools-in,1002?lang=en>). Ehhez kapcsolódva nyolcvan ajánlást dolgoztak ki, amelyek témákra lebontva felsorolják a bibliodiverzitás fejlesztéséhez, fenntartásához és megerősítéséhez szükséges előfeltételeket az érintett országokban. Néhány ajánlást olyan eszközök és projektek kísérnek, amelyek lehetővé teszik a független kiadók javaslatainak gyakorlati megvalósítását.

A Szervezet nemzetközi konferenciákat is szervez, melyek közül most itt egyet emelnék ki, amelyet Pamplona-Iruñeaban, Spanyolországban rendeztek meg 2021. novemberében, és amelynek zárórendezvényén Vandana Shiva, indiai író és aktivista, a Szövetség bibliodiverzitási nagykövete mondott beszédet. Vandana Shiva ökofeminista, környezetvédelmi aktivista és a globális igazságosság egyik legjelentősebb hangja; az Újdelhiben működő Tudományos Kutatási, Technológiai és Természeti Erőforrások Alapítvány igazgatója. Az alternatív Nobel-békedíj és számos más díj kitüntetettje. Beszédében többek között a kiadói érzékenységre és azok sokszínűségére utalt:

Nem írtam volna meg azt a sok könyvet, ha nincsenek érzékeny kiadóim, olyan kiadók, akiknek saját hálózataik vannak, olyan kiadók, akik az én filozófiámmal dolgoztak: a kicsiség gyönyörű, a kicsiség önszerveződő formában nagyszerűség - az elme nagyszerűsége, a szív nagyszerűsége, az emberiség és a Föld lehetőségeinek kiterjesztése szempontjából nagyszerűség egy olyan korban, amikor az uralkodó gazdaság szeretné ezeket a lehetőségeket összezsugorítani.

Ha nem lennétek olyan sokszínűek, mint amilyenek vagytok, és ha nem publikálnátok az eszmék olyan sokszínűségét, amelyre korunkban szükség van, akkor nem csak, hogy mint kiadói hálózat nem rendelkeznétek azzal a rugalmassággal és erőteljességgel, amelyre szükség van, de nem is nyújtanátok ezt a csodálatos erőteljességet a társadalomnak egy olyan időszakban, amikor a monokultúrákhoz hasonlóan elpusztítják a talaj

termékenységet és sivatagokat hoznak létre. („Vandana Shiva” 2021, saját fordítás)

A Szövetség Központja éberrel figyeli az egész világon a könyvkiadással kapcsolatos folyamatokat, és határozottan kiáll a kiadók, a szerzők, és a kiadásba részt vevők jogai mellett. Legutóbb, a 2023-as Frankfurter Nemzetközi Könyvvásár intézkedése ellen például egy nyílt levélben tiltakozott. A Frankfurter Könyvvásár Irodalmi Díját 2023-ban a Berlinben élő, palesztin íróknak, Adania Shiblinek ítelték oda. A díjátadást a vásár szervezői azonban egyoldalúan lemondták. A Szövetség a következő nyilatkozatot adta ki:

A palesztin földön évtizedek óta tartó izraeli megszállás és telepések gyarmatosítása a közelmúltbeli gázai IDF-támadásokkal új csúcsra ért. E sorok írásakor már több mint 2200 palesztin halt meg (köztük 724 gyermek), és több mint egy millió gázai lakost utasítottak az északi terület evakuálására.

E súlyos humanitárius válság közepette nagyon fontos, hogy az elnyomottaknak hangot adjunk mindenféle kifejezési eszközzel, beleértve a könyveket és az irodalmat is. Ironikus módon a Frankfurter Könyvvásár - mint a világ legnagyobb éves könyvvására – éppen az ellenkezőjét tette. Adania Shibli palesztin író díjátadó ünnepségét, akinek "Apró részletek" című regénye kapta volna a 2023-as Literaturpreis-t, a vásár egyoldalúan lemondta, mivel úgy döntött, hogy "a zsidó és izraeli hangokat különösen láthatóvá teszi a könyvvásáron", és "teljes szolidaritással Izrael oldalán áll".

Ez az egyoldalúság elfogadhatatlan, hiszen a Frankfurter Könyvvásárnak szabad és pártatlan fórumnak kellene lennie, ahol erőszak nélkül lehet párbeszédet és vitát folytatni. Mi, a Független Kiadók Nemzetközi Szövetségének kiadói elítéljük a Frankfurter Könyvvásár döntését, hogy lemondta Adania Shibli díjátadó ünnepségét, és követeljük, hogy a palesztin hangok ugyanolyan láthatóságot és tiszteletet kapjanak, mint más hangok a vásáron. („Statement Protesting” 2023, saját fordítás)

A Független Kiadók Nemzetközi Szövetsége sokrétű tevékenységet folytat a könyvpiac diverzitásának megőrzése érdekében. Érdemes azonban megnéznünk azt is, milyen módon járul hozzá a téma támogatásához az Európára fókuszáló Európai Írók Parlamentje vagy maga az Európa Parlament. A könyvpiachoz és a könyvkiadáshoz kapcsolódó nyilatkozatok és deklarált célok közül itt kettőt tartok fontosnak megemlíteni. 2010-ben az Európai Írók Parlamentje elfogadott egy nyilatkozatot, amely a bibliodiverzitás mellett foglalt állást, vagyis a piac sokszínűségének védelme a nyilatkozat deklarált célja. Néhány gondolatot szeretnék itt kiemelni a nyilatkozatból:



Életbevágóan fontos, hogy a kulturális és irodalmi tevékenységek szabadságát semmi ne korlátozza.

Minden olyan törekvést fel kell számolni, ami a könyvkiadás és a sajtó szabadságát fenyegeti

A nyelvi elnyomás elfogadhatatlan. Mindenki számára lehetővé kell tenni, hogy az általa szabadon választott nyelven fejezze ki magát. Meg kell találnunk a módját, hogy hogyan léphetünk túl a centrum és a periféria alá- és fölérendeltségi viszonyain. A kisebbségi nyelveket és a „kisebb” nyelveket védeni kell, az ezekre és ezekből készülő műfordításokat pedig támogatni. A kontinens irodalmi földrajzának kialakításában a műfordítás elsődleges fontossággal bír. A műfordítás a határokon átívelő irodalmiság leglényegesebb eszköze. Ennek finanszírozásához új forrásokat kell találni, a létező fordítástámogatási forrásokat pedig védeni kell.

Olyan intézkedéseket kell hozni, melyek lehetővé teszik a nem kereskedelmi célú, független szellemű irodalmi művek születését és hozzáférhetővé tételét a nagyközönség számára.

Tiltakozunk minden olyan politikai ellenőrzés és cenzúra ellen, mely korlátozza az eszmék és információk szabad áramlását. Meg kell találnunk a minőségi információszolgáltatás és a szerzői jogvédelem összehangolásának új módszereit.

A politikai, etnikai, vallási és nemzeti ellentétek nem szabad, hogy bármelyik író is korlátozzák mesterségének gyakorlása közben. Támogatjuk a kulturális sokszínűséget és a kulturális cserefolyamatok minden formáját. („Isztambuli Nyilatkozat” 2010)

Az európai könyvágazat jövőjéről az Európa Parlament Kulturális és Oktatási Bizottsága a közelmúltban elfogadta Tomasz Frankowski jelentését az európai könyvágazat jövőjéről (2023). A jelentés az európai könyvágazatot Európa egyik legnagyobb kulturális és kreatív iparágaként mutatja be, amely évente mintegy 600 000 kiadványt jelent meg, és becslések szerint több mint félmillió embert foglalkoztat az EU-ban. Az európai könyvek jobb terjesztésének támogatását és előmozdítását szorgalmazza. A tagállamokat sürgetik, hogy a jelentős kulturális és társadalmi értékkel bíró, változatos műveket támogassák a könyvtárak beszerzési költségvetésének növelésével, hogy bővíthessék könyv- és gyűjteménykínálatukat, támogassák a helyi könyvesboltokat és biztosítsák a kiadók beruházási kapacitását. A képviselők hangsúlyozták, hogy támogatni kell az európai könyvek létrehozását és

fordítását, különösen a nemzeti és európai szintű közfinanszírozás növelésével, hogy javuljon a lefordított könyvek forgalma, láthatósága és sokszínűsége. A Bizottságnak a maga részéről a helyi könyvesboltok ismertségének növelése és az európai könyvek sokszínűségének előmozdítása érdekében a független könyvesboltok számára címkét kellene létrehoznia. A jelentés üdvözölte az ágazat arra irányuló erőfeszítéseit, hogy a nyomtatott könyvek előállítását a tanúsított és újrahasznosított papír felhasználásával még inkább környezetbarát és fenntarthatóbb módon történjen. A jelentés felszólította a Bizottságot, hogy hozzon létre egy „Printed in Europe” (Európában nyomtatták) címkét.

A dél-amerikai kezdeményezés, a független kiadók világszervezetének tevékenysége és az európai nyilatkozatok hasonló cél vezényli: amellet, hogy a saját, regionális, nemzeti, kisebbségi könyvpiacát próbálja védelmezni a globalizálódástól, felismeri a közös fellépés és a közös cselekvés fontosságát. Az egyes intézmények, szervezetek és kezdeményezések részletes elemzése túllép e dolgozat célján és terjedelmi lehetőségein.

## A feminizmus a bibliodiverzitás alapvető eleme

A továbbiakban a bibliodiverzitás néhány feminista vonzatára szeretném felhívni a figyelmet. Susan Hawthorne költő, író, fesztiválszervező, kritikus, politikai kommentátor, szerkesztő és kiadó. Miután négy évig dolgozott a Penguin Australia-nál, 1991-ben Renate Kleinnel együtt megalapította a *Spinifex Press* nevű feminista kiadót. Mára a Független Kiadók Nemzetközi Szövetségének angol nyelvű koordinátora, az Ausztrál Kiadók Szövetsége Független Kiadók Bizottságának elnökségi tagja, a Townsville-i James Cook Egyetem írói programjának adjunktusa. 1973 óta aktívan részt vesz a nők felszabadítási mozgalmában, a melbourne-i nemi erőszakkal foglalkozó krízisközpontban is dolgozott. A Penguin Random House 2017-ben az Inspire Awards legjobb írói teljesítményéért járó díját nyerte el az epilepsziával és a fogyatékossgal kapcsolatos közpolitikával kapcsolatos ismeretterjesztő munkájáért. Díjakat kapott a meleg és leszbikus közösséghez és a könyvkiadáshoz való hozzájárulásáért. Hawthorne kiadói hitvallását így fogalmazta meg 2018-ban:

A Spinifex számára a könyvkiadás egyrészt politikai aktus, másrészt lehetőség a jó minőségű könyvek előállításának kreatív módjaira. A pornográfiáról, a globalizációról és az ökológiáról szóló könyveink kapcsolódnak az e területeken folyó vitákhoz, míg a szépirodalmi szerzők kísérleteznek a szöveggel, műfajokon átívelő, magas színvonalú könyveket

készítenek, amelyek hasznos szövegek és élvezetes olvasmányok. (Hawthorne 2018, 23, saját fordítás)

A fenti idézet a kiadó weboldalán és a szerző szlovákul megjelent *Manifest nezávislé nakladatelky* (Egy független női kiadó kiáltványa, 2018) című könyvében is olvasható. A bibliodiverzitás az ő értelmezésében a történetmesélés, az írás, a kiadás és az irodalom másfajta előállításának összetett, önfenntartó rendszere. Kockázatos könyvkiadásnak is nevezhetjük azoknak a könyveknek a kiadását, amelyeket kis, alacsony költségvetésű kiadók kis példányszámban adnak ki, viszont értékük és fontosságuk révén az olvasók következő generációjának alapműveivé válhatnak, mert valami újat és merészet mondanak. Mindezek a könyvek többnyire a független kiadókból kerülnek ki. Gondoljunk csak Virginia Woolfra vagy James Joyce-ra. Műveiket nem a korabeli kiadók tették közzé. Woolf saját kiadásban, a Hogart Press létrehozásával, James Joyce műveit egy aprócska kiadó, a párizsi Shakespeare & Company könyvesbolt jelentette meg. Hasonlóan szólhatunk a fentebb már említett Aspekt és Womanpress szlovákiai kiadókról, de további ismert és ismeretlen feminista kiadókról, mint amilyen a nagy-britanniai Virago, a berlini Frauenverlag, a bécsi Milena, a prágai One Woman Press, amelyek közül néhány már be is fejezte működését.

A lassan készülő, de hosszú életű, a társadalmi normákat megváltoztató könyveket kevésbé valószínű, hogy nagy multinacionális konglomerátumok adják ki. A független kiadók más utakat keresnek. A társadalommal és a közösségekkel való kapcsolattartás módját és olyan módszereket, amelyek valami fontosat tükröznek a helyről vagy a helyzetről, amelyben élnek. Bár a nagy kiadóvállalatok is hozzájárulnak a bibliodiverzitáshoz (hatalmas könyvtermésük révén, ezzel kapcsolatban azonban az előbbieken már kiderült, hogy önmagában ez nem biztosítja a könyvpiac sokszínűségét, sőt, sok esetben éppen ellen meg), a kifejezés szorosabban kapcsolódik a független kiadók termeléséhez. Ez utóbbiak a pluralitás és az ötletek sokszínűségének őrzői. A független kiadók nagymértékben szenvednek a globalizáció hatásaitól, ami azt jelenti, hogy az iparág pénzügyi koncentrációja egyenesen befolyásolja a pénzügyi forrásokat, a nagyvállalatok pedig befolyással bírnak a médiavállalatokra és magukra a reklámmechanizmusokra is. A kiadói világot a pénzügyi logika uralja, ami az iparágat a kulturális javak létrehozásával és terjesztésével összeegyeztethetetlen mértékű kommercializálódás felé tereli. Velük szemben „A független és kis kiadók olyanok, mint a ritka növények, amelyek felbukkannak a nagyobb növények között, de valami mást adnak hozzá: talán táplálják a talajt, és színt vagy illatot visznek a világba” (Hawthorne 2018, 68.).

Hawthorne *Kiáltvány a független könyvkiadásért* című könyve fontos mérföldkő a bibliodiverzitásról való gondolkodásban. A bibliodiverzitásra

alulról jövő perspektívaként gondol, véleménye szerint a kultúra gyökerei, akárcsak az öreg fák gyökerei, a termékeny talajban, nagyon mélyen gyökereznek. A tudás gazdag rétege épült fel az idők során, és ha egy fa nem tud gyökeret eresztetni ebben a talajban, akkor tápanyag hiányában elpusztul. De a fa nincs egyedül a világban. Egymásra van utalva a körülötte élő szervezetek, növények és állatok sokaságával (Hawthorne 2018).

A globalizált világban a megacégek kiadói tevékenysége, mint például a fentebb említett Ikar vagy Martinus, a Panta rhei (bár e két utóbbi leginkább a könyvesboltjairól ismert, de mindkettő foglalkozik kiadással is, ha nem is mindig a saját cég neve alatt, hanem sokszor rejtve) a számokról, az egyformaságról, a legutóbbi megasikerre épülő képlet követéséről szól. Minden egyes könyvnek meg kell fizetnie önmagát és a kiadói tevékenység minden külső tényezőjét, például az irodákat és a vezérigazgatói fizetéseket. Ez azt jelenti, hogy a lassan induló, de hosszú életű könyvek, a társadalmi normákat megváltoztató könyvek kevésbé valószínű, hogy megjelennek. A független kiadók más utat keresnek. A társadalommal és a módszerekkel való kapcsolattartás egy olyan módját, amely valami fontosat tükröz az adott helyről vagy az általuk lakott résről. A független és kis kiadók olyanok, mint a ritka növények, amelyek felbukkannak a nagyobb növények között, de valami mást adnak hozzá, talán táplálják a talajt, színt vagy illatot visznek a világba.

Ebben a kiáltványban Susan Hawthorne éles kritikát fogalmaz meg a globális kiadói iparról, amivel saját, az organikus könyvkiadásra vonatkozó látomásos javaslatát állítja szembe. Vizsgálja a szólásszabadságot és a tisztességes beszédet, a mainstream kiadói tevékenység környezeti hatásait, valamint a digitális piacra való áttérés ígéreteit és kihívásait. Egyedülálló abban, hogy feminista szempontból is vizsgálja a könyvpiac működését. A könyvpiac infrastruktúrája a nyereségközpontú termelés és a férfiak nők felett, az etnikai többség vagy a fehér lakosság őslakosok felett uralkodó hatalmi rendszerének része – állítja. Felszólít arra, hogy ne támaszkodjunk „az ideák szabadpiacára”, hanem fogalmazzunk meg elveket, melyek alapján olyan könyv- és intellektuális kultúra alakul ki, amelynek a központjában a sokszínű, változatos emberi tapasztalat közvetítéséről való gondoskodás áll. A kiadók vegyék komolyan azt az erőt, amivel rendelkeznek: szólaltassák meg az elnyomott, háttérbe szorult hangokat. Ne hagyjuk, hogy a domináns rend átvegye az intellektuális és politikai érveket, hogy segítségükkel megerősítse magát, és az új gondolatok képviselőit és követéseit demobilizálja. A feminista könyvkiadás Hawthorne véleménye szerint az elbeszélések, az írás, a könyvkiadás, az irodalommal és a szóbeliséggel kapcsolatos tevékenységek komplex önellátó rendszere, amely lehetőséget nyújt arra, hogy a világot új szempontokból jelenítsük meg és interpretáljuk. Tevékenysége kiváló példája a könyvvilág sokszínűségére és a fenntarthatóság megteremtésére tett

erőfeszítésnek, amely arra világít rá, hogy a bibliodiverzitásnak ugyanolyan kiemelt helyet kellene elfoglalnia a politikai döntésekben, mint a biodiverzitásnak, hiszen a kulturális sokszínűség gazdagít.

## Felhasznált irodalom

- „[Bibliodiversity](#).” 2014. *Alliance internationale des éditeurs indépendants*. 2023. október 24.
- „[BRAK](#).” 2024. *Bratislavský knižný festival*. 2024. március 6.
- Frankowski, Tomasz. 2023. „[The future of the European book sector](#).” *European Parliament, Legislative Observatory*. 2024. március 6.
- Hawthorne, Susan. 2014. „[Independent Publishing as the Source of Bibliodiversity](#).” *Publishing Perspectives*. 2023. november 26.
- . 2018. *Manifest nezávislé nakladatelky*, ford. Sylva Ficová. Praha: Wo-men.
- Illa, Hernán Iglesias. 2011. “[‘EldíaB’ Celebrates Bibliodiversity Across the Globe](#).” *Publishing Perspectives*. 2023. december 15.
- International Alliance of Independent Publishers. 2002. <https://www.alliance-editeurs.org/>. 2024. március. 22.
- „[International B-Day](#).” 2010. *Alliance internationale des éditeurs indépendants*. 2024. március 22.
- „[Isztambuli Nyilatkozat](#).” 2010. PRAE. 2023. december 15.
- Marquardt, Luisa. 2011. „La biblioteca, cuore della creatività in ogni scuola.” *Bollettino* 51 (4): 329–345.
- Mohor Jenő. 2012. „A könyvtár mint a kreativitás központja az iskolában.” *Könyvtári Figyelő* 3: 617–618.
- Nawotka, Edward. 2011. „[Is Bibliodiversity Under Threat?](#)” *Publishing Perspectives*. 2024. március. 22.
- Štičková, Anna. 2023. *Bibliodiverzita*. Kapitál.
- „[Správa o knižnom trhu. Združenie vydavateľov a kníhkupcov](#).” SR. 2024. ZVKS. 2023. augusztus 8.
- „[Statement Protesting the Cancellation of Adania Shibli’s Award Ceremony by the Frankfurt Book Fair, October 2023](#).” 2023. *Alliance internationale des éditeurs indépendants*. 2024. március 22.

„[Vandana Shiva, author and activist \(India\), Biodiversity Ambassador of the Alliance.](#)” 2021. *Alliance internationale des éditeurs indépendants*. 2024. március 22.